

УДК 658.115.31:658.14/.17

Аспір. В.І. Якимів; здобувач О.О. Касинець;
доц. Н.М. Галазюк, канд. екон. наук – Львівська КА

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

Обґрунтовано об'єктивну необхідність державного регулювання природних монополій. Визначено основні методи регулювання, висвітлено їхні переваги та вади. Охарактеризовано переваги та недоліки основних категорій регулятивних органів.

Ключові слова: природна монополія, регулювання природної монополії, методи регулювання, державне підприємництво, "ідеальні рішення", конкуренція між претендентами за право на виробництво або обслуговування, регулятивні органи.

Постановка проблеми. Функціонування економік більшості країн світу характеризується наявністю монополістичних структур, значну частку у яких займають природні монополії. До сфер природних монополій належить широкий перелік надзвичайно важливих видів господарської діяльності: електроенергетика, залізничний транспорт, комунальне господарство, продукція яких є вкрай важливою як для функціонування всього суспільного виробництва, так і для життєдіяльності кожної людини. Тому стабільний стан природних монополій є передумовою ефективного економічного розвитку.

Зазвичай ринкові механізми визначають ефективну структуру виробництва і споживання. Однак, в окремих випадках ринок не спроможний максимізувати суспільний добробут. Одним із таких випадків є ринок, який перебуває у стані природної монополії, оскільки підприємства-монополісти не схильні до запровадження інновацій, підвищення якості продукції (послуг), чи розширення її обсягів. Саме тому сфера функціонування ринків природних монополій потребує жорсткого державного регулювання.

Питання державного регулювання природних монополій відображено у працях таких вітчизняних науковців, як А. Гриценко, В. Базилевич, О. Бакалінська, З. Борисенко, З. Єщенко, В. Венгер, І. Галиця, В. Кривуцький, В. Кононенко, В. Ліра, Г. Паламарчук, О. Прутська, Г. Филюк, Д. Якубенко, О. Яременко, Я. Чумаков та ін. Та попри зростання інтересу вчених до питання державного регулювання природних монополій, треба наголосити на відсутності цілісного дослідження проблеми, а також на недостатності наукового опрацювання низки теоретичних питань, правильне вирішення яких є важливим для удосконалення державного регулювання цих структур.

Методика досліджень. Обґрунтовано основоположні теоретичні аспекти регулювання діяльності природних монополістичних структур.

Результати дослідження. У сучасних умовах господарювання роль тих видів господарської діяльності, які економічна теорія відносить до природної монополії, є досить істотною, оскільки виготовлена ними продукція використовується в усіх без винятку виробничих процесах та задовольняє основні потреби населення. У вітчизняній економіці під регулювання підпадають такі сфери діяльності суб'єктів природних монополій:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування природного нафтового газу трубопроводами та його розподіл;
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;

- передача та розподіл електроенергії;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- централізоване водопостачання та водовідведення;
- централізоване постачання теплоенергії;
- спеціалізовані послуги транспортних терміналів, портів, аеропортів (за переліком, який визначає Кабінет Міністрів).

За відсутності у цих галузях конкуренції монополіст прагне максимізувати свої прибутки через скорочення витрат виробництва і підвищення цін (тарифів) на товари (послуги). Негативні наслідки функціонування природних монополій в економіці проявляються переважно за такими напрямками: нераціональне господарювання; встановлення завищених цін (тарифів) на товари (послуги); низька якість продукції (послуг).

Протидіяти цим наслідкам можна лише за допомогою державного регулювання, яке має бути націленим на те, щоб ціна на послуги природного монополіста, з одного боку, була достатньою для відшкодування витрат на їх виробництво та реалізацію, а з іншого – щоб прибутки монополіста не перевищували рівня прибутків у конкурентних галузях економіки, які характеризуються таким самим ступенем ризику.

У практиці регулювання природних монополій застосовують кілька методів боротьби з їхньою неефективністю: державне підприємництво; "ідеальні рішення"; конкуренція між претендентами за право на виробництво або обслуговування; метод невтручання.

Державне підприємництво. Цей метод регулювання природних монополій набув значного поширення у вітчизняній економіці. Основним недоліком державної власності в умовах перехідної економіки є неефективне використання інвестиційних ресурсів. На наш погляд, в динамічних умовах перехідної економіки найбільш доцільним є оптимальне поєднання різних форм власності у межах державного сектора. Корпоративна участь держави у підприємстві завдяки розумному поєднанню державної і приватної власності дає змогу нівелювати недоліки кожної з них. Так, державний капітал у процесі інтеграції з приватним набуває більшої мобільності та підконтрольності, а приватний – стає менш ризикованим і більш стабільним.

"Ідеальні рішення". У практиці регулювання доходності природних монополій найпоширенішим методом боротьби з її неефективністю є прийняття "ідеальних рішень". Найважливішим питанням, яке при цьому виникає є питання, якими мають бути ціни для забезпечення економічної ефективності. Над його розв'язанням не одне десятиліття працювали представники різних напрямів економічної науки. Вони розробили безліч складних теорій вирішення цього питання. Спільним предметом аналізу було визначення того, як оптимально структурувати ціни і стимули для природних монополістів, щоб захистити інтереси споживачів і разом з тим забезпечити стимули й достатній прибуток для підприємства. У більшості країн великі надії при вирішенні цього питання покладають на комісії з регулювання діяльності під-

приємств-природних монополістів, які покликані контролювати правильність ухвалення рішень щодо цін, витрат та якості їх продукції.

Конкуренція між претендентами за право на виробництво або обслуговування. Ефективного функціонування ринків природних монополій можна досягнути внаслідок формування конкурентних елементів у цих галузях економіки. Найпоширенішим підходом у рамках стратегії використання спеціально стимульованої конкуренції в сфері природних монополій є торги за франшизу (виняткові права) на експлуатування основних засобів цих підприємств. Такі торги проводять у формі конкурсу (аукціону). Його переможець отримує виключні права на виробництво певного виду комунальних послуг у масштабах країни або на локальному ринку. На торгах за франшизу перемагає той учасник, який пропонує постачати товар (чи надавати послуги) за найнижчою ціною (тарифом) у розрахунку на одиницю продукції. Конкуренцію при цьому підтримують тим, що фірму-переможця попереднього аукціону можна легко замінити під час наступного конкурсу, оскільки основні виробничі споруди залишаються у руках держави, а решту активів можна продати чи купити на ринку основних засобів. Переваги такої форми контролю за природними монополіями полягають в простоті та ефективності механізму розкриття приватної інформації компаній-виробників, підпорядкуванні діяльності монополіста вимогам споживачів та мінімальній ролі контролюючого органу. Однак перелічені переваги є скоріше бажаними, ніж дійсними. За простотою самого принципу проведення торгів за франшизу приховані певні труднощі методологічного характеру на стадії розробки його умов і процедури. Роль регулюючого органу та його вплив на компанії не менші, ніж при інших формах регулювання, оскільки формулювання умов і проведення торгів за франшизу, здійснення контролю щодо підписаного на його основі контракту входить саме до його компетенції. Крім того, проведення конкурсів за монопольний ринок пов'язано з такими проблемами, як ризик появи картельної змови між учасниками, можливими невідповідностями між еталонними та реальними характеристиками якості товарів та послуг, встановленням оптимального строку дії контракту.

Таким чином, проблеми державного регулювання доходності природних монополій все ще залишаються актуальними, оскільки жоден із методів боротьби з їхньою неефективністю не позбавлений своїх вад. Вітчизняна практика потребує розроблення нових методів, адекватних реаліям перехідної економіки. Адже, як показує світовий досвід, копіювання методів регулювання, орієнтованих на певні соціально-економічні умови, може не дати бажаного результату [8]. На наш погляд, на перехідному етапі особливо важливо, щоб державний контрольний орган володів усіма повноваженнями для проведення регулювання. Важливим при цьому є правильність вибору того чи іншого регуляторного інституту як регуляторного органу.

До основних категорій регуляторних органів, на наш погляд, потрібно віднести: саморегулювання; суди; парламент; управління та установи центрального уряду; органи місцевого самоврядування; регуляторні комісії. Кожен з названих вище варіантів має свої переваги та вади.

Саморегулювання. Основними перевагами такої форми організації регулювання діяльності природних монополій є: високий рівень професійних знань та обізнаність з особливостями галузі; здатність розвивати галузь, що може бути конкурентоспроможною на міжнародному ринку; ефективність контролю над впровадженням рішень у дію; незалежність від уряду. Проте, коли приватні організації виконують державні функції, виникає низка проблемних питань, зокрема: по-перше, як саме організувати роботу, щоб зробити її підзвітною та вписати в систему уряду; по-друге, як встановити, яким чином процедури та організаційна структура саморегулювання можуть забезпечити інтереси не лише членів організації, а й усього суспільства.

Суди. Перевагою цієї форми організації регулювання є справедливність прийнятих рішень, а вадою – складність їхнього планування.

Парламент. Основною перевагою такого варіанту є забезпечення демократичного вибору, недоліком – складність здійснення постійного та стабільного контролю.

Управління та установи центрального уряду. У виборі цієї форми організації регулювання діяльності природних монополій посилюється підзвітність регуляторного процесу порівняно з варіантом виконання функцій регулювання парламентом. Централізація регулювання природних монополій доцільна, коли:

- існує потреба в координації регулювання чи встановленні єдиних стандартів на території кількох адміністративно-територіальних одиниць або усієї країни;
- вимагається тісний взаємозв'язок із впровадженням політики на центральному рівні;
- виникає потреба в залученні великих фінансових ресурсів для вирішення проблем, що мають загальнодержавне або регіональне значення;
- можливе виникнення конфлікту інтересів;
- існує ризик "узурпації" регуляторних уповноважень певними групами інтересів на місцевому рівні.

Органи місцевого самоврядування. Вибір у ролі регуляторів місцевих органів влади доцільний тоді, коли важливо встановити демократичний контроль, що враховував би місцеву специфіку. Це здебільшого стосується локальних природних монополій.

Регуляторні комісії. Вибір в ролі регулятивних органів регуляторних комісій дасть змогу ефективно вирішувати суперечності між різними зацікавленими сторонами, встановлювати правила та стежити за їхнім виконанням. Крім того, вагомими аргументами на користь передачі функцій регулювання регуляторним комісіям є високий рівень професійних знань і можливість об'єднувати різні функції. Недоліком цієї форми організації регулювання є низький рівень підзвітності [11].

Висновки. Аналіз діючої методики регулювання природних монополій не дає однозначної відповіді щодо доцільності застосування тієї чи іншої стратегії боротьби з їхньою неефективністю. Кожна держава обирає стратегію, залежно від її соціально-економічного та технічного розвитку і національних

традицій. При цьому кожен стратегію державного регулювання природних монополій (державна власність, механізм стимульованої конкуренції, регуляторні комісії) потрібно постійно переглядати та удосконалювати.

Література

1. **Августин Р.Р.** Удосконалення фінансових інструментів управління комунальною власністю в умовах переходу до ринкових відносин / Р.Р. Августин // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку). – Ірпінь, 2002. – С. 415-418.
2. **Венгер В.В.** Організаційно-економічний механізм регулювання цін у природних монополіях / В.В. Венгер : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. – К., 2005. – 20 с.
3. **Віскузі В. Кіп.** Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика : пер. з англ. / В. Кіп Віскузі та ін. – К. : Вид-во "Основи", 2004. – С. 1047.
4. **Галазюк Н.М.** Вплив державного регулювання на результати діяльності природних монополій / Н.М. Галазюк // Вісник Львівської державної фінансової академії. – Львів : ЛДФА, 2006. – № 11. – С. 25-30.
5. **Галиця І.** Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І. Галиця // Економіка України. – 2002. – № 6 (487). – С. 52-58.
6. **Кулішов В.** Сучасні особливості формування регіональних ринків / В. Кулішов, В. Мустафін, С. Сонько // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 40-43.
7. **Кривуцький В.В.** Ефективні форми власності на природні монополії / В.В. Кривуцький // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Сер.: Логістика. – Львів, 2005. – № 526. – С. 80-84.
8. **Чураков А.Я.** Державне регулювання фінансової діяльності та ціноутворення природних монополій в Україні / А.Я. Чураков : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. – К., 2004. – 18 с.
9. **Юр'єва Т.** Проблеми житлово-комунального господарства та напрямки їх вирішення / Т. Юр'єва // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 96-101.
10. **Язвінюк Б.М.** Підвищення ефективності системи управління комунальною власністю / Б.М. Язвінюк // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса, 2000. – Вип. 6. – С. 175-178.
11. **Baldwin, R.** Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice / R. Baldwin, M. Cave. – Oxford : Oxford University Press. 1999. – P. 73-75.

Якимив В.И., Касинец О.О., Галазюк Н.М. Теоретические аспекты регуляции естественных монополий

Обоснована об'єктивна необхідність державної регуляції естественних монополій. Визначені основні методи регуляції, відображені їх переваги та недоліки. Охарактеризовані переваги та недоліки основних категорій регулюючих органів.

Ключевые слова: естественная монополия, регуляция естественной монополии, методы регуляции, государственное предпринимательство, "идеальные решения", конкуренция между претендентами за право на производство или обслуживания, регулирующие органы.

Yakymiv V.I., Kasinec' O.O., Galazyuk N.M. Theoretical aspects of adjusting of natural monopolies

Grounded objective necessity of government control of natural monopolies. Certainly basic methods of adjusting, their advantages and failings are reflected. Advantages and lacks of basic categories of regulative organs are described.

Keywords: natural monopoly, adjusting of natural monopoly, adjusting methods, state enterprise, "ideal decisions", competition, between applicants for a right on a production or services, regulative organs.